Şarkiyat Mecmuası
Journal of Oriental Studies

İSTANBUL UNIVERSITY PRESS

Şarkiyat Mecmuası - Journal of Oriental Studies 38, (2021): 207-217
DOI: 10.26650/jos.869555

Çeviri / *Translate*

Endülüs'te Mozarap, Yahudi ve Aljamiado Yazını*

Literatura árabe de no musulmanes & Literatura aljamiada

Ángel González PALENCIA / Çeviri: Uğur BORAN[1]

Müslüman İspanya'da edebî üretim hakkındaki incelemeyi tamamlamak için gayrımüslim İspanyolların eserlerini kayda geçirmemiz gerekiyor; zira söz konusu gayrimüslim zümreler hem Arap kültürüyle tamamen özdeşleşmişler hem de Arapçayı kullanmışlardır.

a) Mozaraplar

Álvaro de Córdoba'nın İmaları - Rahip Vicente - Piskopos Rebî b. Zâid

Mozarapların gerek Latince gerek Arapça edebî yazın üretimi zengin değildir. İslam'ın bu zümrenin sosyal hayatı üzerinde bıraktığı güçlü etkiler; dil, giyim-kuşam, Arapça isim kullanmayı tercih etmek ve ülke dâhilinde Müslümanların yaşantı tarzına benzer bir yaşayış sürmek gibi çok bilindik olgular yoluyla saptanabilir. Álvaro de Córdoba'nın çok kere tekrar tekrar iktibas edilen feryatları Müslüman boyunduruğu altındaki Hıristiyanların Arap edebiyatına olan düşkünlüğünü kanıtlamaktadır:

> "*Dindaşlarım Arap şiir ve kıssalarını okumaktan büyük bir zevk alır, Müslüman teolog ve filozofların öğretilerini incelerler. Bunu söz konusu doktrinleri çürütmek için değil zarif ve sahih bir Arapça üslup elde etmek için yaparlar. Bugün kutsal kitaplar üzerine yazılmış Latince şerhleri din adamları dışında okuyacak birisi nerede bulunabilir? İncil vaizlerini, peygamberleri veya havarileri hangi seküler inceleyip araştırır? Heyhat, yazık! Yeteneğiyle öne çıkan Hıristiyan gençler Arap dili ve edebiyatından başka bir şey bilmiyor, şevkle Arapça kitaplara gönül verip onları öğreniyorlar. Muazzam*

*Bu metin dönemin Madrid Üniversitesi profesörlerinden Ángel González Palencia'nın (d.1889 - ö.1949) *Historia de La Literatura Arábigo-Española* (ikinci baskı, İspanya 1945) adlı eserinden tercüme edilmiştir. Metnin İspanyolca aslı kitabın 295-309 nolu sayfaları arasında yer almaktadır. Metin içerisinde çeviren tarafından koyulan dipnotlar [ç.n] şeklinde, yazara ait olanlar [y.n] şeklinde gösterilmiştir. Adı geçen kitabın tamamı tarafımızca Türkçeye tercüme edilmektedir.

ORCID: U.B. 0000-0002-8626-6461

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Uğur Boran (Arş. Gör.),
Trakya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk-İslam Edebiyatı Anabilim Dalı, Edirne, Türkiye
E-posta: ugurboran.kw@gmail.com

Başvuru/Submitted: 27.01.2021
Revizyon Talebi/Revision Requested: 09.02.2021
Son Revizyon/Last Revision Received: 10.02.2021
Kabul/Accepted: 12.02.2021

Atıf/Citation: Palencia, Ángel González / Çeviri Uğur Boran. "Endülüs'te Mozarap, Yahudi ve Aljamiado Yazını". *Şarkiyat Mecmuası - Journal of Oriental Studies 38* (2021), 207-217. https://doi.org/10.26650/jos.869555

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

> *kütüphaneler kurmak uğruna büyük meblağlar harcıyor ve bu edebiyatın takdire şayan olduğunu her yerde ilan ediyorlar. Oysa onlara Hıristiyanlığa dair kitaplardan bahsettiğinizde size küçümseyerek bu tür kitaplara dikkat kesilmeye değmeyeceğini söyleyeceklerdir. Ne acı! Hıristiyanlar kendi dillerini bile unuttu. Bin kişi arasında dostuna Latince bir mektubu doğru düzgün yazmayı bilen birsini zar zor bulursun. Fakat sıra Arapça yazmaya gelince meramını büyük bir zarafetle ifade eden ve sanatsal açıdan Arapların söylediklerinden bile daha iyi şiirler nazmeden çok sayıda insan bulursun*."

Ne yazık ki Álvaro'nun sözünü ettiği bu eserlerden hiçbir örnek elimize ulaşmamıştır. Ancak iddiasını doğrulamak için **Biblioteca Nacional de Madrid**'deki el yazmasının sonunda yer alan Arapça şiirleri alıntılayabiliriz. Bu yazma, konularına göre tertip edilmiş papalık yasa ve kanunlarının bir koleksiyonunu içermekte olup rahip Vicente tarafından Latinceden Arapçaya tercüme edilmiştir. Bu kitap, piskopos Abdülmelik'e ithaf edilmiştir. İthaftaki ibareler içerik ve şekil bakımından Arapların yazdıklarıyla uyum içerisinde olan dizelerle nazmedilmiştir. Örneğin şuna bakınız (trc. Simonet):

> "*Mâhir, cömert ve kıtlık zamanlarında ihsan ederken eli açık olan piskopos Abdülmelik içindir (bu) kitap.*
> *Yüce gönüllü, keskin zekalı, dehâ sahibi… Asrında yok bir eşi benzeri; bilgin, cömert ve akıllı.*
> *Bulutlar yeryüzünün pınarlarını yağmurlarla beslediği sürece koruyucu Tanrı onu aziz ve yüce kılsın!*"

Mozarapların Latince yazılmış kitaplarının pek çoğunun derkenarında Arapça şerh ve talikatlar vardır. Muhtemelen Gerardo de Cremona tarafından Latinceye tercüme edilmiş olan *Libro de la división de los tiempos*[1] adlı kitap astronomik, meteorolojik ve tarımsal bir takvimdir. Bu kitap, Araplarca Rebî b. Zâid olarak bilinen piskopos Recemundo tarafından kaleme alınmıştır. III. Abdurrahmân'ın hizmetinde olan Recemundo, Juan de Görtz'le dostluk ilişkisi kurdu (Görtz'ün *Vida* adlı eserinde mozarapların güçlü bir şekilde İslamlaşmasına dair fikir edinilir). Recemundo aynı zamanda halifenin, Almanya Kralı I. Otto nezdindeki elçisiydi. Arîb b. Sad, Recemundo'nunkine benzer bir başka takvim derlemiştir.

Bugün İslam kültürünün gelişiminde yerli İspanyol unsurunun sahip olduğu katkıdan şüphe duyulamaz. Fakat Arapça bilgilerinin çok sayıda edebî nümunelerini bize bırakanlar kuşkusuz Mozaraplar değildir. Edebî değeri haiz nümuneler varlıklarını ne yazık ki koruyamamış olsa bile Mozaraplar, Reconquista sonrasına kadar uzun bir süre Arapça isimleri kullanmayı, hususi ve umumi belgelerinde -XIV. asrın başlarına dek Toledo'da görüldüğü üzere- Arapçadan istifade etmeyi sürdürdüler.

1 *Kitâbu tafsîli'l-ezmân ve masâlihi'l-ebdân* [ç.n.].

b) Yahudiler

Ebu Zekeriyya Hayyuc - İbn Cebirol - Bahya b. Bakuda - İbn Sıddîk

İspanya Ortaçağ'da İbranice çalışmaların merkezi konumundayken, İspanyol Yahudilerinin kültürü doğrudan doğruya Müslüman kültürüne bağlı kalmıştır. III. Abdurrahman'ın veziri Hasday bin Şaprut'un (945-970) Kurtuba'da (Córdoba) Musa bin Hanuk ekolünü destekleyerek başlattığı Talmud çalışmaları rönesansı, şekil açısından Arapçanın taklidi yeni-İbranice şiirin görkem çağına ön ayak olan öncü edebî şahsiyetler Menahem bin Saruc ve Dunaş ben Labrat'ı yetiştirdi. Menahem'in öğrencisi Yehuda bin Davud'un (Müslümanlar arasında Ebu Zekeriyya Hayyuc olarak bilinir) telif ettiği, İbranicenin ilk ilmî grameri Arapça yazılmıştır. Bu yüzdendir ki eser neredeyse sadece Yahudi İspanyollar arasında ses getirmiştir. Yine, Müslümanlar arasında Ebu'l-Velid Mervan b. Cenah adıyla bilinen, Hıristiyanlar arasında ise Jona Marinus olarak tanınan, İbranice sentaksın kurucusu ünlü gramerci İbn Cenah (995-1050) *Tenkîh* (*La Crítica*) adlı en önemli eserini Arapça kaleme almıştır. Müslümanların Ebu Eyyûb Süleyman b. Yahya, Hıristiyanların Avicebrón adıyla tanıdığı ilk Yahudi filozof Salomon b. Yehuda b. Cebirol (1021-1070) tahsilini Arapça kitaplara borçludur. Bir şair olarak İbn Cebirol, Munk'a göre, "İbrani şiirinin gerçek yenileyicisi" olarak adlandırılabilir. Munk, İbn Cebirol hakkındaki sözlerini şöyle sürdürür: "*İbn Cebirol, Ortaçağ Yahudi şairleri arasında ilk sırada yer alır. O belki de kendi zamanının en büyük şairlerinden birisiydi. Arap şairlerini şiir sanatının biçimsel yönü açısından taklit etmişse de onları şiirsel hamlede düşünce ve duygu düzeyi itibariyle aşmıştır.*" Filozof kimliğiyle, Arapça olarak yazdığı *Fuente de la vida* adlı eserinde İbn Meserre'nin neo-platonik fikirlerinden etkilenmiştir. Dili ve panteist içeriği bu eserin Yahudiler arasında yayılmasına engel teşkil etti. Buna karşılık Hıristiyanlar bu eseri Domingo González'in tercümesi (*Fons vitae*) yoluyla tanıdılar. Duns Scoto, Agustinus ekolü düşünürleri ve hatta XVI. asırda Giordano Bruno üzerinde söz konusu eserin öğretilerinden izler bulunmaktadır. İbn Cebirol, Arapça ile olan bağını sadece başyapıtlarında değil, tıpkı kaside nazım şekliyle (*versos monorrimos*) yazdığı *la Gramática* gibi daha küçük çaplı eserlerinde de ortaya koyar. İbn Cebirol *la Gramática*'da "kör topluluk" (*la comunidad ciega*) olarak adlandırdığı Sarakusta'daki (Zaragoza) dindaşlarının, bazıları Edom (*İdumeo/Romance*) bazıları da Arapça (*el idioma de Kedar*) konuştuğu için, kutsal dile karşı kayıtsızlıklarından yakınır. Bu etki yine onun, her ikisi de Arapça yazılmış, pratik ahlaka dair *Perfección de las facultades del alma*[2] ile Yunan ve Müslüman filozofların vecizelerinin koleksiyonu olan *Collar de perlas*[3] adlı risalelerinde de görülmektedir.

Gazzâli'nin ahlakî ve tasavvufî öğretisi, İbn Cebirol'ün çağdaşı ve Tomás de Kempis judío (Yahudi Thomas Kempis) olarak bilinen Bahya bin Pacuda'nın Arapça kaleme aldığı *Deberes de los corazones*[4] adlı kitabı üzerinde etki bırakmıştır. Platon ve Aristoteles'in eserleri ile

2 *Kitâbu ıslâhi'l-ahlâk* [ç.n.].
3 *Muhtâru'l-le'âlî* [ç.n.].
4 *el-Hidâyetu ilâ ferâ'izi'l-kulûb* [ç.n.].

İhvân-ı Safâ'nın (*Los Hermanos de la pureza*) *Enciclopedia*'sından[5] haberdar olan Kurtubalı haham Ben Sadiq (İbn Sıddîk, 1138) her ikisi de Arapça olan bir mantık kitabı ile felsefî-dinî hüviyetteki *Microcosmos*[6] adlı bir eser telif etmiştir. I. Alfonso'nun Aragon'un merkezine girişine (1118) şahitlik eden Sarakustalı (Zaragoza) Levi b. et-Tebbân'ın *Miftâh* adlı grameri de Arapçaydı. İbn Zakbîl'in İbranice olarak kaleme aldığı satirik anlatı Harîrî'nin meşhur *Makâmât*'ının taklididir.

Musa b. Azra - Yehuda Halevi - İbrahim b. Davud - el-Harizi - Benu Tibbon

Gırnatalı (Granada) bedbaht ve romantik şair Musa b. Azra (1138), Arap şairleri gibi içki, aşk, neşe ve hayatın zevklerini terennüm eder. Arapça *Diálogos y recuerdos*[7] adlı risalesi yazı sanatına dair olmakla birlikte esasen İspanyol Yahudi şairlerinin edebî tarihidir. Sözü edilen risale aynı zamanda bazı Arapça şiirleri de ele almaktadır. Hâl tercümesini nakledenlerin ifadesine göre eşine az rastlanır güzellikte Arapça yazan Tuleytulalı (Toledo) meşhur Yehuda Halevi (1085 ?-1143) şiirlerini nazmederken Arapça kalıp ve konuları dikkate almıştır. Sonraları *Cuzary* adını alan felsefî romanını da Arapça yazmıştır. Bu kitapta, tarihî bir hâdise olarak Hazarların kralının Museviliği benimsemesinden yararlanarak, dine savrulmuş olan hakaretlerin intikamını almak için kendi dinini yüceltmektedir. Bu özgün eser okunurken akla Don Juan Manuel'in *Libro de los Estados* kitabı geliyor. *Cuzary* vesilesiyle *Barlaam ve Josafat*[8] efsanesi de hatırlanmaktadır ki bu efsane, Lulio'nun *Libre del gentil e los tres savis*[9] adlı eserinin doğrudan modeli olmalıdır.

Fârâbî ve İbn Sina'nın eserleri, *Kitab-ı Mukaddes*'i Aristoteles'in felsefesiyle uzlaştırmaya çalışan Tuleytulalı (Toledo) Abraham b. Davud'un (1110-1180) felsefi eserlerini etkilemiştir. Kararsız ve tez canlı Abraham b. Azra (1092-1167) Arapça vezinlerin çok farklı biçimlerini hayranlık uyandıran bir akıcılık ve kolaylıkla kullanıyordu. Yapıtlarında Arapçayı İbraniceye tercih eden İspanyol Yahudilerini görmekten kızgın ve hoşnutsuz olan el-Harizi (1170 ?-1230 ?) İbranicenin zenginlik ve ahenk konusunda Arapçadan aşağı olmadığını kanıtlamak istedi. Bu doğrultuda Harîrî'nin *Makâmât*'ını (İbraniceye) tercüme etmeye başlayarak *Makâmât* ve İbn Zakbîl'in satirik eseri tarzında *Taquemoní* adlı bir tür dramatik hikâye meydana getirdi.

XII. asrın sonlarında artık Yahudiler Arapça yazılmış çok sayıda eseri İspanyalı ve Güney Fransalı dindaşları arasında yaymakla meşgul oldular. Böylelikle Buda efsanesinin İbranice versiyonu olan *El Principe y el Derviche* hikayesinin yazarı Abraham b. Hasday diğer başka tercümeler arasında Gazzâli'nin *Ética*'sını[10] İbraniceye tercüme etti. Lunelli[11] Mişullem b.

5 *Resâ'ilu İhvâni's-safâ* [ç.n.].
6 *el-Kevnu'l-asgar* [ç.n.].
7 *el-Muhâvere ve'l-müzâkere* [ç.n.].
8 Barlaam ve Josafat efsanevî iki Hıristiyan şehit ve azizidir. Efsanede Hind kralının, krallığının sınırları içerisindeki Hıristiyan kilisesine nasıl rahat vermediği anlatılmaktadır [ç.n.].
9 *Kitâbu'l-kâfir ve ulemâ'u's-selâse* [ç.n.].
10 *Mîzânu'l-amel* [ç.n.].
11 Lunel, Fransa'nın güneyinde yer alan bir komündür [ç.n.].

Yakub, Provenceli Yahudilerin ilim merakını uyandırarak Arapçadan İbraniceye tercümelere canlılık kazandırdı. Yehuda b. Tibbon'un Bahya'dan yaptığı *Deberes de los corazones*[12], İbn Cebirol'den yaptığı *Tratado de moral*[13] ve *Collar de perlas*[14], Halevi'den yaptığı *El Cuzary*[15], İbn Cenah'tan yaptığı *Tratado gramatical y lexicológico* gibi tercümeleri Mişullem b. Yakub'un girişimlerinin meyvesiydi. Bu tercümeler güvenilir ve doğru olmakla birlikte sıkıcıdır. İbranice, bu tercümelerde orijinal Arapça metni son derece körü körüne takip ettiği için bazen dilin ifade tarzı ihlal edilir. Yine Mişullem b. Yakub'un teşebbüsünün bir diğer neticesi Aristoteles, Fârâbî ve Musa b. Meymun'un pek çok eserini İbraniceye çeviren Samuel b. Tibbon'un tercümeleridir.

Musa b. Meymun - Tercümanlar

Endülüs Yahudi düşünürlerinin en önde gelen ismi olan Musa b. Meymun (1135-1204) Kurtuba'da (Cordoba), hocaları arasında İbn Bâce'nin bir talebesinin de olduğu Yahudi ve Arap okullarında öğrenim gördü. Musa b. Meymun sahip olduğu mantıksal, sistematik ve kendisinin başlıca karakteristiği olan, konuları düzenli ve anlaşılır biçimde sınıflandırmaya yatkın zihin dünyasını, hiç kuşkusuz, Müslümanlar tarafından hanidir neşredilmiş olan Aristoteles felsefesine borçludur. Muvahhidler'in Faslı Yahudileri zor kullanarak mecbur bıraktıkları din değiştirme meselesi gerekçesiyle telif ettiği *Carta sobre la apostasía*[16] adlı eserini Arapça olarak kaleme aldı. *Mişna*'nın anlaşılır, metodik ve sarih şerhi olan ve sahip olduğu büyük öneme karşın oldukça ihmal edilmiş olarak kalan *Elucidación*[17] adlı eserini Mısır'da Arapça telif etti. *Epístola de consuelo*[18] adlı eserinde Yakub el-Feyyûmî'ye ve Yemen Fatımîler tarafından işgal edildiğinde (1172) İslam'a tâbi olmaya zorlanan Yemenli Yahudi topluluğuna Arapça olarak hitap etti. *Mişna Tora*'nın yol açtığı saldırılara karşı kendini savunmak için kaleme aldığı *Libro de las leyes*'i[19] de Arapça yazmıştır. Son olarak, meşhur *Guía de los descarriados*'un[20] orijinal dili ve içerdiği öğretinin büyük bölümü Arapçadır. Kitap İbraniceye, Latinceye ve aralarında XV. asırda Pedro de Toledo tarafından yapılmış İspanyolca tercümesinin de olduğu çeşitli Avrupa dillerine çevrilmiştir. Musa b. Meymun'un akıl ile imanı uzlaştırmaya çalıştığı söz konusu eser tam anlamıyla Yahudiliğin teolojik-felsefî bir mecmuudur ki benzeri bir çalışma evvelce İbn Hazm ve İbn Sina, daha sonra da Thomas Aquinas tarafından denenmişti.

Musa b. Meymun'dan sonra Yahudiler arasında büyük düşünürler ortaya çıkmadı. Kendilerini daha ziyade, özellikle İbrani kültürünün merkezi haline gelen Katalonya ve Provence'te, tercüme işlerine verdiler. Bu tercümeler kâh Arapça asıllarından kâh Toledolu mütercimler

12 *el-Hidâye ile'l-ferâ'izi'l-kulûb* [ç.n.].
13 *Islâhu'l-ahlâk* [ç.n.].
14 *Muhtâru'l-le'âlî* [ç.n.].
15 *el-Kitâbu'l-Huzarî* [ç.n.].
16 *Risâle fi'r-ridde* [ç.n.].
17 *Kitâbu's-sirâc* [ç.n.].
18 *er-Risâletü'l-Yemeniyye* [ç.n.].
19 *Kitâbu'l-ferâ'iz* [ç.n.].
20 *Delâletu'l-hâ'irîn* [ç.n.].

döneminden bu yana yayımlanmış olan Latince çevirilerinden yapıldı. Geride bahsi geçen mütercimlere uzun bir isim listesi ilave edilebilir. Ancak geç Ortaçağ süresince Arap ilim ve felsefe mirasını muhafaza edip yaşatanlara örnek olarak sadece şu isimlere değineceğiz: Samuel b. Tibbon'un damadı ve İbn Rüşd'ün ilk mütercimi Yakub b. Abba Mari, Kalonimos b. Mair ile Kalonimos b. Todros, Levi b. Gerson ve Musa Narboni.

c) Aljamiado

Hukukî veya Dinî Nitelikli Kitaplar

Endülüs Müslüman yazınının son tezahürü, Arap alfabesini (*aljamía*) kullanarak yazılmış İspanyolca metinlerde görülür. Bu durum açıkça, özellikle Granada'nın düşüşünden sonra vaftize zorlanan ve Engizisyon tarafından peşlerine düşülen Moriskolar'ın ıstırap dolu sosyal koşullarına işaret etmektedir. İslamî ilimlere dair kısıtlı bilgilerini şanlı atalarınınkilerle birbirine bağlayan gelenek neredeyse tümüyle kesintiye uğradı. İnançlarını daha kolay bir biçimde kamufle edip gizleme vasıtası olarak Arap alfabesinden asla vazgeçmediler. XIX. asra kadar çözülememiş bu özgün aljamiado yazınının öznesi ve onu şekillendiren ruh doğal olarak Müslümanlardır.

Moriskolar'ın (İspanya'dan kovuldukları süreçte gizlenmiş ve şimdiye kadar hala keşfedilmekte olan) kütüphanelerinde en fazla bulunan kitaplar bâtıl inançlar ile İslam hukukuna dair dinî eserlerdir. Bu literatürün dikkate değer yazarlarından birisi Segovia Mescidi fakihi ve *Alquiteb segoviano, breviario suní* adlı eserin müellifi İsa b. Câbir'dir. Ahlâk ve İslam hukukuna dair muhtasar olan bu eserin muhafaza edilmiş çeşitli nüshalarına bakılırsa son derece yaygın olduğu söylenebilir. Mancebo de Arévalo adlı anonim bir yazara ait *Tafsira* isimli eser Gazzâlî'nin görüşlerinden belli belirsiz izler taşımaktadır. *De la creencia y lo que debe saber el mahometano y otras cosas curiosas* adlı eser Tunus'a iltica etmiş kimliği belirsiz bir yazara aittir. Söz konusu eserde edebiyat kitapları tarzında dinî ahlâk ve merasimden bahsedilerek, tıpkı bu Morisko'nun eserinde Lope de Vega'nın izlerine rastlayan Oliver Asin'in gözlemlediği gibi, "bir edebî kültür ve zevki, bütünüyle İspanyol kökleri" yansıtan *El arrepentimiento del desdichado* başlıklı bir tür hikâyeyle harmanlanır.

Bir başka ilgi çekici Morisko da Hıristiyanlık karşıtı polemikçi bir şiirin müellifi olan Juan Pérez, bir diğer adıyla İbrahim Taibilí'dir.

Ebu'l-Kâsım Ubeydullâh'ın Mâlikî hukukuna dair, Latin harfleriyle yazılmış bazı nüshaları mevcut olan *Alquiteb de la Tafría* adlı ilmî eseri gibi Şark'a ait kitapların tercümesi de eksik olmamıştır.

Toplumsal hayat incelemesi için son derece faydalı olmakla beraber edebî değerlerinin oldukça az olması hasebiyle Moriskolar'ın ibadet, Kur'ân yorumları, liturji, vaazlar, bâtıl itikat kabîlinden tertipler vb. tarzı kitapları üzerinde daha fazla durmayacağız. Bunun yerine Moriskolar'ın bazı şiir yapıtlarına değinmekle yetineceğiz.

Morisko Şiiri

Cuaderna via vezniyle dörtlükler halinde yazılmış *Poema de Yúsuf*[21] (XIII. veya XIV. asır) adlı anonim eser, dil ve üslubundaki lehçe nüanslarına bakılırsa Aragonlu bir Morisko tarafından telif edilmiştir. Bu manzume Yakub oğlu Yusuf'un, başta Ka'bu'l-Ahbâr'ınki olmak üzere yer yer İsrailiyat'tan nasibini alan diğer İslamî rivâyetler ve anlatılarla harmanlanıp değişikliğe uğramış kıssasını Kur'ân'ın 12. suresi olan Yusuf Suresi'ne göre yeniden üreterek nakleder.

Müller tarafından yayımlanan ve zecel tarzında yazılmış *Almadha de alabança al annabí Mohammad* adlı eserin kıt'aları da XIV. asra irca edilmelidir:

"*Señor, fes tu aççala sobre'el*
Y fesnos amar con él
Sacanos en su tropel
Jus la seña de Mohammad.
… … … … … … … … … …
Quien quiere buena ventura
y alcanzar grada de altura
porponga en la noche escura
l'aççala sobre Mohammad."

Gayangos tarafından neşredilen (Ticknor'un tercüme ettiği) *Poema en alabanza de Mahoma*, daha sonra rötuşlanmışsa da, aynı döneme aittir. Manzume, *Poema de Yúsuf*'un başlangıcını hatırlatacak tarzda başlar:

"*Los loores son ad Allah, el alto, el verdadero, onrrado y cumplido, señor muy derechero…*"

XIV. ve XV. asırlar arasında Mahomat al-Xartosí'den[22] söz edilebilir. Amiral don Diego Hurtado de Mendoza'nın doktoru olan al-Xartosí, *el Cancionero de Baena*'ya göre, takdir-i ilahî ve insan özgürlüğüne dair çetin meseleler hakkında konuşarak "çok incelikli ve gayet bilgece oluşturulmuş halk şarkıları" besteliyordu.

Nihayet XVI. ve XVII. asırlarda Morisko şairler, özellikle temel akidelerini halk tabakası arasında yaymak amacıyla, İspanyol vezinlerini akıcı bir şekilde kullanmaktaydı. "Cezayir'de mukim, âmâ olmasına rağmen kalp ve zihin gözü aydınlanmış" İbrahim de Bolfad bir risâlede İslam akidesini beşli kıt'alar halinde ortaya koydu. Allah'ın varlığına dair olan şu örnek kıt'aya bakınız:

"*Y el testimonio de aber*
Señor Dios forçosamente,
es lo criado; y tener
color, tiempo, y falleçer;

21 *Hadîsu Yûsuf* [ç.n.].
22 Muhammed eş-Şertûsî [ç.n.].

como el bibir de la jente.
Pues ya en lo criado bemos
no ay obras sin causador
de donde claro entendemos
que aqueste ser que tenemos
sin duda tiene obrador."

(Yüce Allah'ın varlığının delili, zorunlu olarak, mahlukatın kendisidir. Renk, zaman ve ölmek; tıpkı yaşaması gibi insanların. Madem ki müsebbibi olmayan hiçbir eser görmüyoruz bu âlemde, sarâhatle anlıyoruz ki bu varlığımız da bir Sâni-i Hakîkî'nin elinden çıkmıştır, bunda yok şüphe!)

Yazarının bu manzumeye kaydettiği yorumda Muhammed'in mucizelerini konu alan bir komedi temsilinin, şair ve oyuncular en ufak bir tehlikeye maruz kalmamakla beraber, Engizisyon tarafından nasıl yarıda kesildiğinden söz edilir.

Moriskolar tarafından romans vezni kullanımı da yaygındı. Böylelikle, İslam'ın emirlerine özgürce uyabilmek için Tıtvan'a (Tetuán) göç eden müderris Juan Alfonso Hıristiyanlığa karşı, esaslı bir klasik kültüre sahip yazar imajının görüldüğü, eleştiri dozu yüksek bir hücum metni kaleme aldı.

En dikkate değer Morisko şairlerden biri Muhammed Rabadân'dır. 1603'te romans tarzında *Historia genealógica de Mahoma* (Ebu'l-Hasen el-Basrî'nin neseb-i Nebevî türündeki kitabının tercümesi) adlı eseri ortaya koydu. Bunun yanı sıra *Historia del espanto del día del juicio*, *Canto de las lunas del año* ve *Los nombres de Allah* adlı eserler nazmetti. *Historia de Mahoma*'nın dikkate değer pasajları arasından, ölüm meleği Azrail'i Allah katından İbrahim'e gönderileceği esnada tasvir eden şu bölümü alıntılayalım:

"*Yo soy quien mi nombre temen - quantos memoran mi nombre*
desde la mas baxa tierra - hasta las mas altas torres
yo soy el que nadi esenta - de mis amargas pasiones
a todos los hago iguales - a los grandes y menores
desde el labrador mas baxo - al emperador mas noble
y desde el mas alto Rey - a los mas baxos pastores
Yo soy la sola atalaya - que a mi vista no se asconde
Criatura que alma tenga - ni cosa que vida goce
el que las copiosas huestes - acaba, deshace y rompe
y el que los cuerpos despoja - de sus amados ***arrohes***[23]
… …
No quiero tregua con nadi - jamás escucho razones
De ninguno soy amigo - a todos trato de un orden

23 Almas [y.n.].

*Azarayel me apellidan - **Malac almauti**[24] es mi nombre*
quien nunca temió, y le temen - todas las generaciones."

(*Yerden göğe kadar adımı andıklarında korktukları kimseyim ben; acı veren tutkularımdan hiç bir kulun muaf olmadığı kimseyim ben. Aynı şeyi yaparım büyük küçük herkese; en alt tabaka çiftçiden en soylu imparatora ve en yüce kraldan en sıradan çobanlara. Ben, ruhu olan hiçbir mahlukun ve hayat sahibi hiçbir şeyin nazarımdan gizli kalamayacağı tek gözcüyüm. Ben ki kalabalık orduları mahveder, yakıp yıkar ve parçalarım. Ben ki bedenleri aziz ruhlarından yoksun bırakırım.*

… …

Hiç kimseyle ateşkes talep etmem; asla kulak asmam gerekçelere. Ben kimsenin arkadaşı değilim; herkese bir buyruğa göre muamele ederim. Azrail derler bana, ölüm meleğidir adım. Korku nedir bilmedim ben; bütün nesiller korkar benden.)

İtalyan vezinlerini maharetle kullananlar da eksik değildir. Moriskolar'ın kovulmalarını konu edinen şu soneye bakınız:

"*Dios que a los suyos padeciendo mira*
muerte en la vida y en el cuerpo infierno
por pecados de padres sin gobierno,
o por la causa que a su globo admira…"

(*Ey acı çekmekte olan kullarını gören Tanrı! Yaşayan ölülerdir onlar, bedenlerinde cehennem. Azap içindedirler ya başsız kalmış babalarının günahları yüzünden ya da senin nazarına hoş geldiğinden*.)

Las coplas del Alhichante de Puey Monzón son derece merak uyandırıcı bir kitaptır. Bu eser, Katalonya sınırlarındaki Aragon bölgesinden olan yazarı tarafından XVI. asırda Mekke'ye yapılmış bir seyahatin hikâyesidir.

Moriskolar'da Hikâye

Edebî açıdan Moriskolar'ın kurgusal anlatıları İspanyolca şiirlerinden daha kıymetlidir. Bu efsane yahut hikâyeler, ekseriyetle Arap menşeli, İspanyolca rivâyetler ile İsa, Musa, Yakup ve hepsinden önce de Muhammed ile ashâbının hayat sahnelerinin kimi zaman canlı ve hayranlık verici öykülerini sunar. Bütün bu anlatılar harikulade unsurların belirgin bir tonuyla iç içe geçmiştir. Musa'ya ilişkin olarak, Tirso'nun *El Condenado por desconfiado*'suyla aralarında ilişki kurulabilecek *Alhadiz de Musa con Jacob el Carnicero* adlı hikâyeyi analım. Apokrif İnciller'e dayanarak İsa'nın çocukluğundan bahseden anlatılar dikkat çekicidir. Bir cehennem tasviri içeren *Recontamiento de Isa y la calavera* hikâyesi buna örnek gösterilebilir. Muhammed'e

24 Ángel de la muerte [y.n.].

dair anlatılar arasında doğumu, gençliği ve savaşlarıyla ilgili rivâyetler serisi yer alır. Bunların yanı sıra başta yeğeni Ali b. Ebî Tâlib'in yiğitliklerini anlatan kıssalar olmak üzere sahâbeden kendisine ilk inananların hikâyeleri de zikredilebilir. Söz konusu anlatılara *Alhadiz del alcázar de oro y la estoria de la cubera*, *Alhadiz de Alí con las cuarenta doncellas* gibi hikâyeler örnek verilebilir. Bir diğer örnek de *Recontamiento de Temim Addar* (Muhammed'in ashâbından bir kimse)'dır. Eser, cinlerin yaşadığı bölgeye götürülmüş hikâye kahramanı Temîm ed-Dârî'nin dünyaya döndükten sonraki hayatını anlatıyor. Menéndez y Pelayo'ya göre "güzelden çok tuhafa yakın, fakat sonuç olarak yaratıcılık bakımından zengin" olan bu anlatı *Binbir Gece Masalları* (no: 161) türünde hikâyelerdendir.

Bu benzersiz koleksiyon içinden *Estoria de la ciudad de Alaton y de los alcáncames* adlı hikâye Moriskolar arasında yaygın biçimde dolaşımdaydı. Süleyman'ın şeytanları hapis tuttuğu söz konusu hikâye İspanya'nın Araplar tarafından fethedilmesine dair, Mısırlılar ile Suriyelilerin rivâyet ettikleri efsanelerle eklemlenmiş bir söylencedir. Kutsal Kitap'ın kendisine bahşettiklerinin yanı sıra Şarklıların da yakası açılmadık sayısız bilgiyi kendisine atfettiği Kral Süleyman'a ilişkin efsaneler bu kadarla kalmaz. Diğer şeylerin yanı sıra söz gelişi Süleyman'ın; emrindeki rüzgarlar vasıtasıyla bir yerden bir yere göz açıp kapayıncaya kadar intikal edebilmesi, kuşların şakımasından, böceklerin fısıltısından ve yırtıcıların kükremesinden anlam çıkarması, muazzam mesafedeki uzaklıkları görmesi, aslanların ve kartalların ona uysallıkla itaat etmesi, haddi hesabı olmayan hazinelere mâlik olması, geçmişi ve geleceği bilmesine tavassut eden bir mühre sahip olması, kendisine mabedler, saraylar vb. inşa etmeleri için emirlerini cinlere bildirmesi gibi nitelikler bu meyanda zikredilebilir. *Recontamiento de Suleimán cuando lo reprobó Allah en quitarle la onra y andó cuarenta días como pobre demandando limosna* adlı hikâye söz konusu üstün nitelikleri içeren böylesi bir anlatıdır.

Recontamiento de lo que aconteció a una partida de sabios zelihes adlı hikâyenin temel karakteristiğini dinî ve uhrevî ögeler teşkil eder. Hikâyede âşık olduğu Hıristiyan bir kadın sebebiyle dininden dönen Müslüman bir münzevînin günaha düşüşünden bahsedilir. Daha sonra tövbe ederek yaptığı şeyden pişman olan münzevî, bağışlanmaya mazhar olur ve sevdiği kadının İslam'a girmesini sağlar. Bunun bir benzeri, şehevî ayartmaya karşı koymak için parmaklarını ateşte yakan zâhidin kıssasının da yer aldığı *Vitae Patrum*'da şahit olunan tahammül ve manevî kuvvet hâlini yineleyen *Alabid (asceta) y la mujer en carnes* hikâyesidir. Olayın Kurtuba'da (Córdoba) geçtiği *Alhadiz del baño de Zarieb* adlı hoş hikâyecik kaynağını, üstat Asin'in ortaya koyduğu üzere, bir çilecilik örneği kıssadan alır.

Daha evvel bahsi geçen *Yusuf u Züleyha* (*José y Zelija*) efsaneleri ile Büyük İskender'in hayatının popüler İslamî söylenceler aracılığıyla gözlemlenen fantastik anlatısı olan *Dulcarnáin (Zülkarneyn)* ve *Recontamiento del rey Alixandre (Kral İskender)* efsanelerini kusursuz bir şekilde tanımlanmış aşamalar meydana getirir. Aljamiado efsanesinde Makedonyalı fâtih, İslam fetihlerini inanılmaz derecede genişletip putperestleri bozguna uğratırken atlarını Öküz burcuna bağlar ve silahlarını Süreyya takımyıldızına taşıyıp koyar.

Şövalye literatürüyle ilgili olarak *Recontamiento de Almicded y Almayesa*'yı (*Mikdâd ve Meyyâse*) ve bir yabancı etkisi örneği olarak muhtemelen Aragonlu bir Morisko tarafından Katalancadan tercüme edilen, Provensal kökenli *Paris ve Viana* hikâyesinin kesitlerini zikredelim.

Konusu itibariyle bir nebze *Libro de Apolonio*[25] ile *Santa Genoveva de Brabante*[26] efsanesini hatırlatan *Recontamiento de la doncella Carcayona, hija del rey Nachrab con la paloma*[27] adlı hikâye evrensel folklor temasına bir örnek teşkil eder. "Kesik elli kız" efsanesinin bu şekli muhtemelen, İspanya'nın tamamında son derece yaygın ve halka mal olmuş *Silvana* veya *Delgadina*[28] adlı romansımızın kökenlerini açıklıyor.

25 Aşağı yukarı 1250'li yıllara tarihlenen bu anlatı, Ortaçağ İspanyol edebiyatının anonim örnekleri arasında yer alır [ç.n.].

26 Bir Ortaçağ efsanesi karakteri olan Genoveva de Brabante, haksız yere suçlanan iffetli kadın kahraman tipinin yaygın bir örneğidir [ç.n.].

27 Moriskolar arasında çok yaygın olan bu hikâyenin kahramanı olan Carcayona adlı genç kız, İspanyol Altın Çağı'nın Morisko kültüründe ideal kadın olarak tasavvur edilmiştir. Hikâyeye göre güvercin kılığına bürünmüş bir melek Carcayona'ya gelerek ona gerçek tanrının Allah, babasının taptığı putların ise bâtıl olduğunu söyler. Carcayona gördüğünü iddia ettiği vakayı babası Kral Neşrab'a aktarınca kızının ellerinin kesilmesini emreder. Bu yüzden Carcayona "elsiz (handless)" olarak tanınır [ç.n.].

28 Her iki anlatıda da kral bir baba kızını kendisiyle cinsel ilişkiye zorlar. Aralarındaki fark ise bu noktadan sonra belirginleşir. *Silvana*'da kız, annesinden kendisi yerine babasının yatağına geçmesini ister ve böylelikle kralın pişman olmasını sağlar. *Delgadina*'da ise kocasının arzusunu fark eden anne kızını öldürür. Dolayısıyla her iki anlatıda da hayatta kalan anne karakteri birinde iyi diğerinde kötü denebilecek bir yöntem izleyerek ensestin önüne geçer [ç.n.].